

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА МОВОЮ НЕФОРМАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті зроблено спробу проаналізувати місце «чуткової» інформації у формуванні настроїв населення Наддніпрянської України напередодні та в роки Першої світової війни, його очікування та переживання. Визначено намагання органів цензури регулювати інформаційні потоки: чутки, пресу, листування тощо.

Ключові слова: *Перша світова війна, чутки, цензура, поразницькі настрої.*

У періоди суспільних криз і потрясінь людина не завжди здатна критично ставитись до сумнівної інформації, а в умовах її відсутності намагається самостійно пояснити ситуацію засобом тіньового ринку — чуток, які давали відповідь на колективні тривожні очікування і суспільні бажання. У цій розвідці ми намагатимемося дослідити наявність та поширення «чуткової» інформації напередодні й у роки Першої світової війни населенням Наддніпрянської України.

Чутки, плітки, язичення, пересуди, брехні та інші аналоги недостовірної інформації дістали вичерпне дослідження психологами [2] та соціологами [11]; але від істориків мали певне ігнорування. Хоча слова «чутки», «необґрунтовані чутки», «безглузді та зловмисні чутки» часто фігурували у жандармських донесеннях, губернаторських звітах, запитах Департаменту поліції про підтвердження або спростування інформації щодо їх поширення.

Російська імперія вступила у Першу світову війну з багатьма нерозв'язаними проблемами політичного, економічного, соціального, морально-психологічного характеру. Російсько-японська війна вичерпала майже всі мобілізаційні припаси, виявила низку суттєвих прогалин у бойовій підготовці військ. До проблем у армії додався неспокійний тил. В імперії, на відміну від інших країн, ідейно-психологічної підготовки напередодні війни не велося, відтак у масах не було чіткого уявлення ні про місце Росії у цій війні, ні про потенційного супротивника. Основним джерелом поповнення армії були селяни, котрі часто сприймало війну як послання Боже: «Послал на нас Господь грозу великую, Ангели Архангели не вымолили, Матушка Царица небесная не заплакала. За грехи за смертные и смерть пришла» [9, с.89]. Вони скептично ставилися до війни і пояснювали це непридатністю для обробки потенційно завойованої землі: «Навіщо нам, ваше благородіє, цю Галіцію завойовувати, коли її орати незручно»; «Не до духу нам ця війна. Було б із-за чого воювати. Одні ліси та болота. Засівати нема де» [9, с.90].

Незрозумілі для населення перспективи війни збільшили кількість заочних обвинувачень на адресу перших осіб держави, яким докоряли втягненням країни у війну та невмінням її вести. У розмовах часто звучало: «Де вашому дураку царю проти нашого воювати!» [16, арк.10]. Укупі з відомостями про зради у вищих ешелонах влади, німецьких шпигунів, про підтримку Олександром Федорівною зв'язків з німецькими родичами такий настрій став першою цеглиною для

формування у масовій свідомості образу внутрішнього ворога — «внутрішнього німця», «темних сил» [1, с.69].

Суспільство, живучи війною, поклало на неї свої очікування, тому будь-яке слово, пов'язане з нею, жадібно ловилося й перетворювалося на майже достовірне офіційне джерело. Сплав суджень з офіційних повідомлень та чуток, функціонуючий у масах, володів особливим ефектом довіри, адже ця інформація, отримана «тут і зараз», не потребувала перевірки достовірності. Особливі цензурні умови, що існували в Російській імперії, сприятливо впливали на поширення такого коктейлю. Газетам не завжди вірили, та й на фронт вони надходили нерегулярно. Саме тому чутки опинилися поза конкуренцією. Про зростання їхньої ролі відкрито писала петроградська газета «Новое время»: «Утиски та безправність преси поставили плітки поза конкуренцією і зробили їх монополістками суспільної свідомості» [7, с.22]. Читацька аудиторія по-своєму розуміла офіційні зведення, домішуючи політичне уявлення, самотужки заповнювала білі плями та прогалини у текстах.

Припущення про майбутню війну почали поширюватися задовго до її початку і в жандармських донесеннях дістали назву «викривлені тлумачення». Ще в жовтні 1912 року начальник Бессарабського губерньського жандармського управління (далі ГЖУ. — Авт.) доповідав, що у прикордонних селах чутки про майбутню війну поширюють священики, які вже оголосили про свою готовність виїхати з місця проживання на випадок війни [13, арк.172]. У цей же час у Кам'янецькому, Проскурівському та Липовецькому повітах Подільської губернії розмови про майбутню війну були викликані підготовчими роботами причтів із реєстрації церковного майна, яке при оголошенні мобілізації мало підлягати евакуації [38, арк.184]. У Волинській губернії війну очікували в зв'язку із залишенням нижніх чинів при службі, попри те, що вони підлягали звільненню в запас [38, арк.195].

Підігривала ситуацію й преса, яка друкувала припущення ускладнених взаємин між Росією та Австрією на ґрунті Балканських подій [38, арк.191]. Одним із основних подразників була інформація про озброєння Австрії, котра стягувала свої сили до кордону з Росією. У лютому 1914 року начальник Волинського ГЖУ повідомляв про чутки, що в австрійських селах, які знаходяться за 5-7 верст від кордону Російської імперії, розташовані пости по 5 осіб так, що утворюють безперервний ланцюг, а у Львові місцеві 8 полків вже доведені до стану бойової готовності [18, арк.45]. Звідти повідомляли про аероплани, які буцімто літали над місцевістю. Ця інформація в основному надходила від селян, і до неї ставилися несерйозно, адже вважали, що «простолюдини» здатні перебільшувати бачене [38, арк.204].

«Чуткова» інформація, яка поширювалася напередодні та в роки війни, позначена низкою особливостей. Серед них — психологічні — настрої утрачених надій та сподівань. Вони мали песимістичний характер щодо завершення війни і проявлялись у агітації підтримувати австрійські війська, про повернення яких не випадково повсякчас виникали чутки на території західноукраїнських земель [32]. У серпні 1915 року в Радомишлянському повіті Волинської губернії селянин Г. Пацке залякував односельців німецьким нашествям і розповідями про те, що коли прийдуть «пруссаки, то все передадуть вогню» [19, арк.56]. У вересні

1916 року поселянка хутора Кагарлик Катерина Бауер радила односельцеві, який збирався на війну, хутчій тікати до Німеччини, адже там буде краще [31, арк.3].

Із зміцненням думки про неминучість війни у населення формувалося співчутливе ставлення до ворожої сторони. Це пояснювалось, насамперед, присутністю німецького капіталу в найважливіших галузях промисловості Російської імперії: електротехнічній, хімічній, військовій тощо. Серед населення поширювались думки на кшталт: «Німця не варто бити, він нам дав світло і всі машини від нього в Росії» [27, арк.5]. Один селянин Сосницького повіту Чернігівської губернії у розмові з односельцями взагалі стверджував, що коли «німець прийде до нас, то я візьму Євангеліє і вийду йому назустріч і німець не буде нас чіпати. Німець — наш брат» [12, арк.1].

У випадках, коли питання стосувалося війни, зміни монарха та подій, що мали загальнодержавне значення, уряд намагався формувати суспільну думку народу, свідомо використовуючи всі доступні йому засоби масового впливу. Ще задовго до війни влада усвідомлювала важливість і потенційну небезпеку поширення чуток. Для запобігання інформаційним диверсіям приймалися постанови, які забороняли публікації у пресі про стан армії, крім тих, що будуть надруковані в проурядових періодичних виданнях та оголошені урядом у всезагальне відання [29, арк.165].

11 листопада 1911 року циркулярно міністр внутрішніх справ наказував губернаторам «обов'язково й своєчасно» надавати відомості про настрої різних груп населення, при цьому особливо наголошувалось на «неправдивих та необґрунтованих чутках». Показово, що вони більше пов'язувались з селянськими масами, переважно неосвіченим населенням [7, с.28]. Суворота та струнка цензурна система була вибудована задля контролю за друком, усним словом та особистими думками людей. 28 січня 1914 року був опублікований перший «Перелік» відомостей, які заборонялось уміщувати у пресі. До нього входило все, що стосувалось змін у армії та флоті, формування військових частин, ремонтних робіт, стрільб, набоїв, маневрів та зборів [4, с.19]. 20 липня 1914 року введено в дію «Тимчасове положення про воєнну цензуру», завданням якої було «не допускати оголошення та поширення за допомогою друку, поштово-телеграфного зв'язку та оголошених на публічних зібраннях промов і доповідей свідчень, які можуть зашкодити воєнним інтересам держави» [3, с.193].

Щоб не залишати населення в інформаційній ізоляції, земський відділ Міністерства внутрішніх справ направив губернаторам циркуляр №48 від 21 серпня 1914 року, який передбачав отримання сільським населенням у короткий термін телеграфних повідомлень про хід воєнних дій. «Я визнаю абсолютно необхідним, щоб сільське населення мало для читання видання, в яких коротко висвітлювались би в доступній формі важливі воєнні дії наших армій і армій наших союзників, обставини, що стали приводом до початку війни, умови, за яких війна ведеться нашим ворогом». Передбачалась безкоштовна роздача рекомендованих видань по 12-15 тисяч примірників на губернію [37, арк.32].

Одним із джерел поширення інформації була залізниця, якою пересувалися великі маси населення. У грудні 1914 року військовий генерал-губернатор Галичини граф О.Бобринський постановив заборонити проживаючим на шляху слідування військовополонених особам підходити до полонених на близьку відстань і вступати з ними у розмови, поширювати відомості про дії військ та

висловлювати тривожні міркування. Винуватцям загрожував штраф 3 тисячі рублів або трьохмісячне ув'язнення [33, арк.5]. У листопаді 1915 році на всі залізничні станції на лінії Київ-Жмеринка, Новоселиця-Жмеринка, Волочиськ, Кам'янець-Подільський, Гречани, Шепетівка, Коростень, Козятин, Рівне, Сарни, Київ-Фастів, Знамянка і Коростень-Житомир було надіслано телеграму, яка своєю метою мала припинити легковажні розмови про пересування військ і поширення різних чуток та відомостей, що стосуються військ, воєнних дій, не допускати до перонів торговців, не допускати відхід нижніх чинів прохідних ешелонів за смугу відчуження [22, арк.189].

Чільне місце у тематичній драбині воєнних чуток посідає проблема невдач російської армії [15, арк.10]. Невдачі на фронті часто пов'язували зі словом «зрада», яке немовби електрична іскра пронеслося серед усіх прошарків суспільства. Особливо приписували зрадницьку поведінку чиновникам із німецькими прізвищами, що породжувало страхи через погромну атмосферу та віщувало напади з боку селян на їхнє майно [5, с.38]. В Одесі у січні 1915 року працівниками міської управи поширювалися чутки про те, що міська адміністрація буде свій матеріальний добробут на незаконних пільгах багатим німцям [35, арк.1]: «...за весь час існування в Одесі воєнного стану, на вулицях продовжували працювати фірми німецьких торгово-промислових підприємств, ні одна не підлягала конфіскації» [35, арк.23]. Те, що російські війська залишили Перемишль, теж уважалось результатом зради вищих військових чинів. До того ж, говорили, що на передовій офіцерів зовсім немає, вони ховаються за спинами своїх солдат. У червні 1915 року із фронту повернувся вахмістр А.Бондаренко, який зміг односельцям розповісти про те, що там відбувалося: «...солдати — боягузи, збиваються до купи і потрапляють під кулемети. Медичний висновок після одного з боїв визначив, що деякі офіцери були вбиті російськими кулями своїми ж солдатами», «...офіцери з презирством ставляться до життя солдат, наголошуючи: «У нас багато цього сміття» [30, арк.3].

Ще однією темою чуток було: «немає чим воювати», а саме немає набоїв та харчування, іноді тому, що офіцери свідомо їх не дають [20, арк.283; 34, арк.86]. Матеріально-технічне забезпечення російської армії й справді бажало бути кращим. Армія ще не оговталась від російсько-японської війни, котра добряче пошарпала як сухопутні війська, так і флот. Невдовзі після війни розпочалась криза озброєння, коли в армії не вистачало ні набоїв, ні кулеметів, ні пороху. Тому ця група чуток є прикладом достовірної неформальної комунікації. У квітні 1916 року прибулий у відпустку унтер-офіцер транспортного батальйону В.Кальний, будучи напідпитку, розповідав, що росіянам немає чим воювати, немає снарядів, що невдовзі Росія буде «розкасірована» між ворогами, як про це і мовиться у Біблії [28, арк.1]. У лютому 1915 року вчитель з села Григорівка В.П.Белій розповідав односельцям, що чув про голодування солдат по 3-4 дні на позиціях, про те, що російський офіцер наказав видавати їжу полоненим австрійцям і німцям, що російські офіцери пиячать з німецькими та австрійськими і ходять до них в окопи грати в карти, російські санітари беруть з поранених гроші за допомогу, а інакше залишають їх у полі. На допиті говорив, що лише передав слова своїх попутників у потязі — трьох вчителів, які їхали на позиції [23, арк.22].

Настирливо циркулювала інформація про самогубства серед командного складу російської армії. У квітні 1915 року євреї Я.Гольдштейн, В.Койфман,

Ш.Оксман, З.Оксман поширювали серед мешканців міста Городка Подільської губернії чутки про те, що російська армія знаходиться в складному становищі і що верховний головнокомандуючий його імператорського височества князь Микола Миколайович покінчив життя самогубством [24, арк.1]. У червні 1915 року села навколо Гусятина гомоніли, що під час останніх боїв під Перемишлем верховний головнокомандуючий власноруч застрелив 3-х генералів, винних у поразці, та арештував 18 офіцерів [26, арк.218]. У листопаді 1916 року у вагоні потягу Москва-Київ, один з переїжджих розповідав, що «велика людина, полководець Південно-Західного фронту, прізвище якого починається на Б, застрелився». Спочатку в нього, мовляв, було все гаразд, але тепер загинуло 2 корпуси солдат. Після розмови всі припустили, що це найімовірніше генерал Брусилов [20, арк.555]. У грудні 1916 року власник м'ясної крамниці в місті Кам'янці-Подільському Шимон Маламуд поширював тривожні чутки про нібито невдалі дії російської армії та самогубство генерала Лачицького, який не пережив сором поразки [25, арк.6].

Власті вказували на довірливе ставлення селян до безглуздої інформації, які під впливом чуток іноді ухилялись від сплати податків та орендних грошей за землю. В умовах війни знову виринали й охоче поширювались пересуди, що постійно воскресали у кризових ситуаціях. Пальму першості в них тримало земельне питання. Цього разу вирішення аграрного питання пов'язувалось із завершенням воєнних дій. Під час війни селяни ні на мить не полишали надію на «великий переділ» землі, очікували, що цар таки роздасть землю. Ходили навіть чутки про якийсь «наказ Верховного головнокомандуючого» великого князя Миколи Миколайовича, що нібито звільняв сім'ї солдат від платежів за землю [7, с.30]. Основним джерелом поширюваної недостовірної інформації вважались прибулі в сільську місцевість нижні чини, їхні листи, а також зловмисна діяльність революційних елементів, що прагнули підірвати престиж урядової влади [36]. Так, у селі П'яний Ріг Мглінського повіту Чернігівської губернії солдат запасу Семен Старовойтов роз'яснював селянам, що в їхньому селі неправильно поставлено справу, адже дрова з довколишнього лісу мають отримувати всі без винятку селяни, а не лише сім'ї, члени яких перебувають на війні. Для підтвердження своїх слів він прочитав якийсь документ. Селяни почали вимагати з цього приводу пояснень у голови місцевого опікування про сім'ї запасних. Тому вдалося переконати їх, що Старовойтов поширював безглузді, помилкові чутки, адже оголошення, яке він зачитував було без підпису, а тому юридичної сили не мало [17, арк.104]. Рядовий 10-ої роти лейб-гвардії Ізмаїльського полку Яків Круподер, будучи у відпустці в селі Ново-Михайлівці Єлисаветградського повіту Чернігівської губернії, продав усі свої землі, стверджуючи, що по завершенні війни будуть усім роздавати землі безоплатно [8, с.407].

Різні обмеження свободи у воєнний час поряд з обнадійливими міркуваннями принесли думки про те, що війна затіяна для того, щоб відновити кріпосне право. В цих умовах проведення земського сільськогосподарського перепису кормових продуктів та худоби в 1916 році породило панічні чутки про повернення кріпацтва (хоча з іншого боку, можливо, селяни побоювалися збільшення податкових навантажень). З цього приводу в червні 1916 року у селах Балтського повіту Подільської губернії та Уманського повіту Київської перепис викликав низку

заворушень, адже поширювалися припущення, що перепис немовбито проводиться земством і священником для того, щоб повернути панщину. Ті селяни, яких перепис вже торкнувся, будуть 4 дні працювати на панів, 1 день на попа і 1 день на земство. У Балтському повіті, коли про це дізнались, попові навіть вирвали бороду, списки порвали, й вважали, що тепер панщини у них не буде. Тому й уманці планували такі ж дії [8, с.309].

Причини поширення таких переконань найімовірніше стала суміш селянських побоювань та страхів. Активно циркулювала думка про так звану «чорну книгу»: селяни, записані до неї, буцімто будуть повернені до панщини. Міф про цю книгу поширився після того, як адміністрація Грушківського цукрового заводу, відкриваючи лавку товариства споживачів, запропонувала дякону записувати у нього всіх бажаючих і оснастила його для цього зошитом з чорною палітуркою. Ці ж записи тлумачились як «для закабалення». Тому й постала мета: ліквідувати чорну книгу і не допустити панщини [8, с.346]. Таку чорну книгу почали вимагати у селах, де проводився перепис. Її там не було! Вимагали у священників, рвали на них одяг, били [8, с.348]. Непорозуміння виникали ще через незрозумілі пояснення тих, хто проводив перепис: нібито старим, хто не в змозі обробляти землю, земство віддаватиме гроші, а врожай забиратиме. Та й часто селяни побоювалися різних списків, бланків, підозрювали, що там зображений не державний орел, а земський: «у нього ноги не так стоять, як у нашого царського» [8, с.346].

Війна відобразилася на комерційних договорах, торгівлі, оформлення кредиту було надзвичайно ускладнене [38, арк.195]. У Чернігівській губернії у вересні 1915 року поширювались чутки про те, що вклади з ощадної каси повертають неповністю, адже частину коштів забирають на потреби війни. Ця обставина спонукала вкладників забирати свої накопичення [17, арк.513]. У Стародубському повіті такі дії мотивували тим, що в зв'язку з наближенням німців небезпечно тримати гроші у касі, бо вони будуть або перевезені невідомо куди, або зовсім розграбовані. Тому і варто найшвидше забирати свої заощадження. Зазвичай вкладники про істинну причину не говорили, а вигадували всілякі неіснуючі потреби: на поправку хати, на придбання землі, для висилання грошей пораненому синові в армії [17, арк.631]. Активною була інформація про необхідність забирати вклади в Стародубському, Новозибківському, Новгород-Сіверському, Суразькому і Мглинському повітах Чернігівської губернії, бо «скоро всі будуть біженцями». Коли одного з поширювачів запитали, від кого він чув про це, той відповів, що від євреїв. Потім зізнався, що від місцевих селян [17, арк.660].

Воєнний час загострював увагу населення, а тому часто у повсякденних явищах відшуковувалися воєнні знаки. У вересні 1914 року харків'яни світло яскравої зірки, яка повсякчас то виринала, то ховалась за хмару, прийняли за політ дирижаблів та аеропланів. До того ж, переконати спостерігачів в тім, що це зірка, таки не вдалося [10, с.5]. 9 лютого 1915 року в містечку Сосниця Чернігівської губернії поширювались наполегливі чутки, що в напрямку від станції Макошино до містечка Сосниця пролітав аероплан, який там і приземлився. Далі було з'ясовано, що у вказаний час на цьому відтинку їхав іздовий однієї з поштових станцій із запаленим ліхтарем, вогонь якого свідки прийняли за вогонь аероплана [17, арк.37].

Влада уважно ставилась до різного роду пророцтв, віщувань, які могли сіяти в головах небажані думки та очікування. Тому було заборонено бродячим шарманщикам продавати білети з віщуваннями і пророцтвами про війну й мир [21, арк.429]. У селі Сновську Городнянського повіту Чернігівської губернії заборонили міщанці Марії Хилькевич у святкові дні ворожити на картах дружинам солдатів, які воювали на фронтах, бо вона любила додавала від себе всілякі небилиці про війну, тому селяни охоче йшли до неї [17, арк.717].

Якщо про укладення миру й говорили, то не на користь Російської імперії. Прогнозувалась передача Австрії Київської, Волинської та Подільської губернії [14, арк.7]. У місті Старокостянтинові в липні 1916 року поширювали чутки про те, що призов ратників другого разряду 1903 року по 1901 рік включно і першого розряду з 1896 по 1893 рік, відстрочений на 5 місяців, адже укладено перемир'я на 6 місяців. Пізніше виявилось, що діловод про це сказав жартома [19, арк.123].

Війна була затяжною, та, незважаючи на це, постійну роботу на селі ніхто не відміняв. Мобілізація чоловічого населення породила брак робочої сили на селі, а відтак і гонитву за потенційними нареченими. Так, у Подільській губернії говорили, що будуть брати на війну неодружених жінок. Цей факт викликав своєрідну втечу заміж, коли дівчата виходили заміж за першого зустрічного, аби уникнути військової повинності [6, с.39].

Війна стала часом великих надій та сподівань населення Російської імперії, яке було схильне перебільшувати і поразки, і перемоги. Тривоги, породжені невдачами на фронті, призвели до зростання невдоволення владою. Чутки ж уносили ще більшу дестабілізуючу дію на суспільну ситуацію в імперії.

Список використаної літератури

1. Ананьич Б.В., Ганелин Г.Ш. Николай II / Б.В.Ананьич, Г.Ш.Ганелин // Вопросы истории. — 1993. — №2. — С. 58-76.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений / Г.М.Андреева. — М.: Аспект Пресс, 2000. — 376 с.; Дубин Б.В., Толстых А.В. Слухи как социально-психологический феномен / Б.В.Дубин, А.В.Толстых // Вопросы психологии. — 1993. — №3. — С.77-81; Назаретян А.П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. Лекции по социальной и политической психологии / А.П.Назаретян. — СПб.: Питер, 2003. — 192 с.; А.Л. Психология слухов (Научно-практическое пособие) / А.Л. — Черновцы, 2000. — 68 с.
3. Антонов В.В., Гринченко Н.А., Измозик В.С., Патрушева Н.Г., Эльяшевич Д.А. Цензоры Малороссии, Новороссии и Слободской Украины в XIX — начале XX века // Книжное дело в России в XIX — начале XX века. Сб. научных трудов. — Вып.13. — СПб, 2006. — 264 с.
4. Бережной А.Ф. Русская легальная печать в годы первой мировой войны / А.Ф.Бережной. — Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1975. — 152 с.
5. Дейли Дж. Пресса и государство в России (1906-1917 гг.) / Дж. Дейли // Вопросы истории. — 2001. — №10. — С.25-45.
6. Каррик В.В. Война и революция (Записки 1914-1917) / В.В.Каррик // Голос минувшего. — 1918. — №4-6. — С. 5-47.
7. Колоницкий Б. «Трагическая эротика»: Образы императорской семьи в годы Первой мировой войны / Б.Колоницкий. — М.: Новое литературное обозрение, 2010. — 664 с.

8. Крестьянское движение в России в годы Первой мировой войны (июль 1914 г. — февраль 1917 г.): Сб. документов / Ред. А.М. Анфимов. — М.-Ленинград: Наука, 1965. — 606 с.
9. Поршнева О.С. Крестьяне, рабочие и солдаты России накануне и в годы Первой мировой войны / О.С.Поршнева. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. — 368 с.
10. Слухи об аэропланах // Южный край. — 10.09.1914. — №12263. — С.5.
11. Социологическая энциклопедия: В 2 т. — Т.2 / Национальный общественно-научный фонд / Главный редактор В.Н.Иванов. — М.: Мысль, 2003. — 863 с.
12. Державний архів Чернігівської області. — Ф.128. — Оп.6. — Спр.42. — 4 арк.
13. Центральний державний історичний архів в м. Києві (далі ЦДАК України). — Ф.1153. — Оп.1. — Спр.91а. — 279 арк.
14. ЦДАК України. — Ф.1262. — Оп.1. — Спр.309. — 369 арк.
15. Там само. — Ф.1335. — Оп.1. — Спр.1689. — 25 арк.
16. Там само. — Спр.1795. — 54 арк.
17. Там само. — Ф.1439. — Оп.1. — Спр.1639. — 1118 арк.
18. Там само. — Ф.1598. — Оп.2. — Спр.29. — 381 арк.
19. Там само. — Ф.1599. — Оп.1. — Спр.277. — 530 арк.
20. Там само. — Ф.278. — Оп.1. — Спр.221. — 640 арк.
21. Там само. — Ф.280. — Оп.1. — Спр.19. — 731 арк.
22. Там само. — Ф.285. — Оп.1. — Спр.620. — Арк.189.
23. Там само. — Ф.301. — Оп.1. — Спр.1755. — 26 арк.
24. Там само. — Спр.1772. — 50 арк.
25. Там само. — Спр.1929. — 12 арк.
26. Там само. — Ф.301. — Оп.2. — Спр.155. — 382 арк.
27. Там само. — Ф.315. — Оп.2. — Спр.693. — 31 арк.
28. Там само. — Ф.323. — Оп.1. — Спр.155. — 17 арк.
29. Там само. — Ф.332. — Оп.1. — Спр.5. — Арк.165.
30. Там само. — Ф.347. — Оп.1. — Спр.1777. — 72 арк.
31. Там само. — Спр.3364. — 84 арк.
32. Там само. — Ф.361. — Оп.1. — Спр.209. — 3 арк.; Там само. — Ф.365. — Оп.1. — Спр.214. — 17 арк.
33. Там само. — Ф.363. — Оп.1. — Спр.28. — 18 арк.
34. Там само. — Ф.365. — Оп.1. — Спр.160. — 126 арк.
35. Там само. — Ф.385. — Оп.1. — Спр.2932. — 26 арк.
36. Там само. — Спр.2976. — 111 арк.; Там само. — Ф.301. — Оп.1. — Спр.3255. — 638 арк.
37. Там само. — Ф.442. — Оп.713. — Спр.374. — 67 арк.
38. Там само. — Оп.861. — Спр.259. — 217 арк.

И.В. Якимчук

ПЕРВАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА ЯЗЫКОМ НЕФОРМАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

В статье сделана попытка проанализировать место «слуховой» информации в формировании настроения населения Надднепрянской Украины накануне и в годы Первой мировой войны, его ожидания и переживания. Определены действия органов цензуры по регулированию информационных потоков: слухов, прессы, переписки.

***Ключевые слова:** Первая мировая война, слухи, цензура, пораженческое настроение.*

I.V. Yakymchuk

**THE FIRST WORLD WAR FROM THE PERSPECTIVE OF INFORMAL
COMMUNICATION**

An attempt of analyzing the place of rumours in forming the moods of Ukraine's population of the Dnieper area (Naddniprianschyna) before and during the First World War, and the people's expectations and experiences is done in the article. The actions of censorship to regulate the information flows such as rumours, press and correspondence are figured out.

Keywords: *The First World War, rumours, censorship, defeatist mood.*

Надійшла до редакції 23 листопада 2011 року